

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

डम्बरबहादुर खत्री

उप-प्राध्यापक

सुर्खेत क्याम्पस (शिक्षा)

dbkhatri63@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख राणाकालीन प्रधानमन्त्रीहरूको पालामा भएका शैक्षिक विकासको तथ्यमूलक सूचनासँग सम्बन्धित छ । सो अवधिको सुरुदेखि अन्त्यसम्मका प्रधानमन्त्रीहरूले गरेका शैक्षिक कामहरूको विवरण खोजी गर्न वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरिएको र सुर्खेत जिल्ला वीरेन्द्रनगर नगरपालिकाभित्र रहेका पुस्तकालयका ऐतिहासिक दस्तावेज अध्ययन र इन्टरनेट साइटमा उपलब्ध सामग्रीहरू अध्ययन गर्नुका साथै विज्ञहरूको समूह छलफलबाट सूचनाहरू प्राप्त गरिएका छन् । राणाकालको सुरुवातमा नेपालभित्र छिटफुट मात्रामा अनौपचारिक वैदिक शिक्षा प्रणाली सञ्चालित भएको तर राणा प्रधानमन्त्रीहरूको कार्यकालभरि परिस्थितिको बाध्यताले औपचारिक विद्यालयीय र कलेजसम्मको शिक्षा प्रणाली सञ्चालनमा ल्याइएको देखिन्छ । शिक्षाको सम्पूर्ण निर्देशन, नियन्त्रण आफैँ दिने गरी शैक्षिक प्रशासनका निकाय र पदाधिकारीहरू व्यवस्था गरिएका र भारतको मेकाले शिक्षा प्रणाली अनुकूल अंग्रेजी माध्यमको शिक्षा व्यवस्था भएको पाइन्छ । रणोद्दीप सिंहको पालामा संस्कृत शिक्षालाई पनि महत्त्व दिइएको थियो भने देव शमशेरले आफ्नो छोटो समयमा नेपाली भाषाको माध्यमबाट शिक्षा दिने पाठशाला व्यवस्था गरेका थिए । चन्द्र शमशेरले उदारता अपनाएर शिक्षा व्यवस्था नगरे पनि उपत्यकाभित्र र बाहिर विभिन्न ठाउँमा विद्यालय खोल्नुको साथै उच्च शिक्षा दिने प्रबन्धसमेत मिलाए । उनकै पालामा अंग्रेजीलगायत संस्कृत, आयुर्वेद, सेस्ता पाठशाला र बौद्ध शिक्षाका पाठशालाहरू खोलिएका थिए । उनी पछिका प्रधानमन्त्रीहरूले टेक्निकल स्कुल, उद्योग तथा कलासम्बन्धी स्कुल र कृषि स्कुलको व्यवस्था गरिदिएका थिए । शिक्षामा राणा प्रधानमन्त्री कालको अन्तिमसम्म महिला र दलितहरूलाईसमेत शिक्षाको प्रबन्ध मिलाउनु, छात्रवृत्ति दिइ पढ्न पठाउनु र विश्वविद्यालय खोल्नका लागि योजना कमिसन गठन गर्नु सकारात्मक कदम देखिन्छ ।

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

शब्दकुन्जी : शिक्षा प्रशासन, शिक्षा प्रणाली, राणाशासन, औपचारिक शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा ।

पृष्ठभूमि

नेपालमा औपचारिक विद्यालयीय शिक्षाको सुरुवात राणाशासनको सुरुदेखि भए पनि अनौपचारिक तर संस्थागत स्वरूपको शिक्षा विकास भने वैदिककालदेखि हुँदै आएको हो । प्राचीन वैदिक शिक्षा गुरुकुल, ऋषिकुल, देवकुल तथा पितृकुल प्रणालीमा सञ्चालन गरिएको र वैदिक संहिता, वेद वेदाङ्ग, नीतिशास्त्र, दर्शन पुराण, ज्योतिष, आयुर्वेद, व्याकरण, न्याय, श्रुतिस्मृति, कर्मकाण्ड जस्ता विषयको अध्यापन गर्ने प्रचलन रही आएको पाइन्छ । त्यतिबेला भृतका अध्ययनलाई घृणा गरी गुरुको आश्रममा पढाइ, लेखाइ, भोजन, आवास सबै प्रबन्ध गरिन्थ्यो । वेदाध्ययनमा नारीहरूलाई पनि समावेश गरिएको हुन्थ्यो, (शर्मा, २०६८, पृ. १७) । त्यस्तै, बौद्ध दर्शनमा आधारित शिक्षा प्रणाली मठ, गुम्बामा सञ्चालन गरिने र बौद्ध शिक्षा पाली भाषाका बौद्ध दर्शन, साहित्य, त्रिपिटकबाट अध्ययन गराइने परम्परा रहेको देखिन्छ ।

लिच्छवी र मल्लकालमा कला र संस्कृतिमा ध्यान गएको भए पनि औपचारिक शिक्षामा भने कुनै ध्यान दिइएन । मल्लकालमा पनि सर्वसाधारणलाई शिक्षा दिन खासै ध्यान दिइएन बरु राजप्रसादमा रहने आचार्य, देवज्ञ, गुभाजु, प्रधान, मास्के आदिलाई शिक्षा दिइएको पाइन्छ भने बाइसी चौबिसी राज्यहरूमा डोटी, जुम्ला, पाल्पा, तनहु, कास्की र पर्वतमा संस्कृत शिक्षालाई महत्त्व दिइएको थियो, (अर्याल, २०४७, पृ. १७१) । शाहकालमा शिक्षाप्रति खासै चासो नराखिए तापनि पृथ्वीनारायण शाहले सैनिक शिक्षामा र प्राविधिक शिक्षामा जोड दिइएको देखिन्छ । त्यस्तै, त्यतिबेला उनले केही व्यक्तिलाई छात्रवृत्ति दिई भारतमा पढ्न पठाउने प्रबन्ध मिलाएको देखिन्छ (शर्मा, २०६८, पृ. १९) । राणाशासन कालभरि शिक्षालाई विरोधको कालको रूपमा मानेको भए पनि जंगबहादुर राणाले बेलायतको मेकाले शिक्षा प्रणालीबाट प्रभावित भई वि.सं. १९१० असोज २७ मा आफ्नै दरबारमा प्रथम औपचारिक स्कुल खोल्न लगाए (खत्री, २०७०, पृ. २९०) । रणोद्दीप सिंहले अंग्रेजी शिक्षासँगै संस्कृत शिक्षाको विस्तारमा जोड दिएका थिए । जंगबहादुर राणाकै पालामा शिक्षा विभाग र शिक्षा निर्देशकको कार्यालयको व्यवस्था गरी डाइरेक्टर जनरल अफ पब्लिक इन्स्ट्रक्सन पदको व्यवस्था गरियो, (शर्मा, २०६८, पृ. ४३) । वीर शमशेरले रानीपोखरी संस्कृत पाठशालामा राम्रो व्यवस्थापन गर्न पण्डित र टहलुवा दरबन्दी व्यवस्था गरे भने धीर शमशेरले संस्कृत पाठशालामा विद्यार्थीलाई नित्य

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

भोजनको व्यवस्था गरे (शर्मा, २०६८, पृ. ६९) । वि.सं. १९४२ मा वीर शमशेरले दरबार स्कुल सर्वसाधारणका निमित्त खुला गरेका र प्रधानमन्त्री देव शमशेरले प्रत्येक गौडामा ५७ ओटा जति भाषा पाठशाला खोलेको देखिन्छ भने चन्द्रशमशेरले आफ्नो कार्यकालमा नचाहँदा नचाहँदै पनि केही विद्यालय बाध्यताले खोलेको देखिन्छ । भाषा पाठशालाको बन्दोबस्त गर्न वि.सं. १९७६ तिर पाठशाला बन्दोबस्ती नागरिक फाँट स्थापना गर्नुको साथै संस्कृत पाठशाला र आर्यवेद पाठशालासमेत राम्रो व्यवस्थापन गरेका थिए । उनकै प्रयासमा वि.सं. १९७५ मा त्रिचन्द्र कलेज स्थापना गरियो, (शर्मा, २०६८, पृ. १३५) । प्रधानमन्त्री जुद्ध शमशेरका पालामा कृषि स्कुल, सिभिल मेडिकल स्कुल खोल्नुका साथै २२ सदस्यीय शिक्षा बोर्ड गठन गरिएको देखिन्छ । वि.सं १९९६ तिर शैक्षिक प्रशासन र नियन्त्रणका लागि शिक्षाको इस्तिहार जारी गरियो । उक्त इस्तिहारमा ४२ दफा राखिएको र त्यहाँ शिक्षाको संगठन सञ्चालक समितिको बनोट, स्कुल निरीक्षण, शिक्षामा जनसहभागिता, शुल्क निर्धारण र विद्यालय खोल्ने अनुमति जस्ता व्यवस्था राखिएको थियो (खत्री, २०७४, पृ. २९२) । वि.सं. १९९८ मा इनिस्पेक्टर अफ स्कुल अफिस खडा गरी सूर्यप्रसाद उपाध्यायलाई निरीक्षण गर्ने जिम्मा लगाइयो । वि.सं. २००५ सालतिर विश्वविद्यालय योजना कमिसनसमेत गठन भइसकेको र वि.सं. २००७ सालमा पूर्वाधार विकासमा रु. ५ लाख रकम छुट्याइसकेको देखिन्छ, (शर्मा, २०६८, पृ. २०४) । राणा शासकहरूले आन्तरिक रूपमा जनतालाई शिक्षित बनाउने चाहना त राखेका थिएनन् तर पनि परिस्थितिवश विद्यालय तथा महाविद्यालय खोलेर शिक्षा विकासको थालनी भने गरेको पाइन्छ । राणाशासनको अन्त्यसम्म जम्मा दुई प्रतिशत साक्षरता थियो । जे भए पनि राणाकाललाई शिक्षा विकासको मध्यकाल भनिन्छ । यसरी राणा शासनकालमा केही शैक्षिक विकास भएको तर सबै प्रधानमन्त्रीहरूको समान दृष्टिकोणअनुसार समान तरिकाले शैक्षिक विकास नभए पनि नेपालको वर्तमान शिक्षा प्रणालीमा त्यतिबेलाको शैक्षिक विकासले पारेको प्रभाव, समय परिस्थितिअनुसार उनीहरूले शिक्षा विकासमा तयार पारेका आधारहरूलाई कालक्रमअनुसार तथ्य खोजी गर्ने जस्ता प्रयास नभएको अवस्थामा यो अनुसन्धानमूलक लेख उक्त कुराको खोजीसँग केन्द्रित छ ।

समस्याको कथन

राणा शासनलाई शिक्षा विकासको विरोधीशासनको रूपमा मानिन्छ । तथापि औपचारिक शिक्षाको थालनी गरी शिक्षामा व्यवस्थित प्रणाली विकासित गर्नु, संस्कृत शिक्षालाई सुधार

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

गर्नु, प्राविधिक शिक्षा छात्रवृत्ति, शैक्षिक शिक्षा, आयुर्वेद र सेस्ता शिक्षा, आधार शिक्षाको थालनी गरी विभिन्न प्रधानमन्त्रीहरूले कालक्रमअनुसार शिक्षा क्षेत्रमा कमबेसी योगदान दिएको देखिन्छ । त्यतिबेला उनीहरूमा शिक्षण संस्था खोल्ने, शिक्षा प्रणाली र शैक्षिक प्रशासनको व्यवस्थापन गर्ने परम्परा कुन परिस्थितिले विकासित पाऱ्यो, शैक्षिक विकासमा उनीहरू किन उत्प्रेरित भए, कालक्रमअनुसार उनीहरू शिक्षा प्रतिको दृष्टिकोण के कस्तो रह्यो ? जस्ता महत्त्वपूर्ण पक्षमा केन्द्रित रही वास्तविक शैक्षिक स्थितिको आकलन गर्ने प्रयास अभैसम्म नभएकोले यो अनुसन्धानमुलक लेख तयार गर्न खोजिएको हो ।

अध्ययनको उद्देश्य

नेपालको शिक्षा विकासमा राणाकालीन प्रधानमन्त्रीहरूले खेलेको भूमिकाको विश्लेषण गर्नु ।

अध्ययनको औचित्य

राणाशासनको अवधिभर शैक्षिक विकास के कति मात्रामा भए, शिक्षा प्रणाली जनमुखी भए भएनन् ? वस्तुपरक, तथ्यपरक जानकारीको खोजी गर्नु ऐतिहासिक अध्ययनको आफ्नै महत्त्व हुन्छ । विभिन्न कालखण्डमा लेखिएका ग्रन्थ, रचना वा कृतिहरू कति तथ्यपरक छन् ? विभिन्न कालखण्डमा भएका शैक्षिक घटना र कार्यहरूको जानकारी कति सत्यतथ्य छ भन्ने कुरालाई भर पर्दा स्रोत सामग्रीको गहन अध्ययन र विज्ञहरूको छलफलबाट प्राप्त तथ्यहरूलाई विश्लेषण गरी निकालिएका निष्कर्षहरूबाट वर्तमान र भावी पाठक वर्गलाई तथ्य ऐतिहासिक वृतान्त प्राप्त हुने शिक्षा विकासको सन्दर्भमा राणा प्रधानमन्त्रीको दृष्टिकोण र योगदानका सम्बन्धमा स्पष्ट अवधारणा तयार हुने साथै शिक्षक, विद्यार्थी र शिक्षण संस्थाहरूलाई तथ्य जानकारी प्राप्त हुने र शैक्षिक सरोकारवालालाई शैक्षिक क्षेत्रमा सहयोगी हुने ठानिएको छ ।

अध्ययनको विधि

यस अध्ययनमा राणाकालीन प्रधानमन्त्रीहरूका पालामा भएका शैक्षिक विकाससँग सम्बन्धित तथ्य विवरण खोजी गर्न विवरणात्मक अध्ययनको ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । यसमा तथ्याङ्कहरू प्रायः द्वितीयक स्रोतमा आधारित हुने भएकोले ऐतिहासिक दस्तावेजहरूलाई प्राथमिकता दिइएको छ । त्यस्तै, आवश्यक केही तथ्याङ्क गोगल

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

साइटबाट खोजिएको छ भने थप सूचना प्राप्त गर्न उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिद्वारा विश्वविद्यालयका शिक्षाको आधार अध्यापन गर्ने प्राध्यापक मध्येबाट एक जना र इतिहास विषयका प्राध्यापक मध्येबाट दुई जना विज्ञ छनोट गरी असंरचित प्रश्नावलीद्वारा थप सूचना मागिएको साथै दस्तावेज अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कसमेत पुष्टि गर्नका लागि विज्ञ समूह छलफल गरिएको थियो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई कालक्रम मिलाएर वर्णानात्मक प्रस्तुत गरिएको थियो ।

राणाकालीन शिक्षा व्यवस्थामा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

कोतपर्वको नरसंहारबाट सम्पूर्ण दरबारीया शक्ति हातमा लिन सफल भएका प्रधानमन्त्री जंगबहादुर राणाले देशको शासनसत्ता १०४ वर्षसम्म आफ्नो वंशमा कायम गरेदेखि विभिन्न राणा प्रधानमन्त्रीहरूले आ-आफ्नो विचारबाट आफ्नो कार्यकालमा शिक्षा क्षेत्रमा गरेका विकासका कामहरूलाई कालक्रम मिलाई निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ :

जंगबहादुर राणा (वि.सं. १९०३-१९३२)

जब जंगबहादुर राणा वि.सं. १९०६ सालमा बेलायत गए, बेलायती शिक्षा व्यवस्थाबाट प्रभावित भएर वि.सं. १९०८ मा बेलायतबाटै प्रिन्टिङ मेसिनसमेत ल्याई छापाखानाको सुरुवात गरे भने वि.सं. १९१० असोज २७ गते आफ्नै थापाथली स्थित दरबारमा पहिलो औपचारिक स्वरूपको प्रारम्भिक अंग्रेजी स्कुल खोलेको देखिन्छ उक्त स्कुलमा पढाउने Mr. Canning र सुपरिवेक्षण गर्ने Mr. Ross दुबै बेलायती नागरिक नै थिए (शर्मा, २०६८, पृ. ४२) । यो शिक्षा भारतको म्याकले शिक्षा प्रणाली (इस्ट इन्डिया कम्पनी सरकारका कर्मचारी तयार गर्ने) को मान्यतामा आधारित भएको र त्यतिबेला अंग्रेजी मात्र नभएर मुसलमान केटाहरूलाई फारसी पढाउने व्यवस्था गरेका थिए भन्ने उल्लेख गरिएको छ (पौडेल, २०५३, पृ. ४२) । शिक्षा व्यवस्थालाई मजबुत बनाउन जंगबहादुरले नै वि.सं. १९१५ मा शिक्षा विभाग खोलेर त्यहाँ डाइरेक्टर आफ्नै ठाउँलो छोरा जनरल बबरजंग राणालाई नियुक्त गरे । बबरजंग डाइरेक्टर भएकै समयमा दरबार स्कुललाई प्रारम्भिक तहबाट क्रमशः प्राथमिक र मिडिल स्कुलमा स्तरोन्नति गरिएको पाइन्छ र दरबार स्कुलको सम्बन्धन कलकत्ता विश्वविद्यालयसँग गरिएकोले त्यहाँको पाठ्यक्रम नियम, विनियम, परीक्षा प्रणाली, सार्वजनिक बिदा आदि उक्त विश्वविद्यालयले निर्धारण गरेबमोजिम हुनुका साथै कक्षा दसको अन्तिम परीक्षा दिन कलकत्ता जानुपर्ने, परीक्षा दिन जाने र आउने बाटो खर्च सरकारले बेहोर्ने साथै पास गर्नेलाई जनही

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

रु. ५००।- नगद र दोसल्लाले सम्मान गर्ने प्रचलन राखिएको पाइन्छ (शर्मा, २०६८, पृ. ५५) । वि.सं. १९३२ सालमा धीरशमशेर शिक्षा डाइरेक्टर भएपछि दरबार स्कुललाई केही खुकुलो बनाइदिएका, उक्त स्कुल केही वर्ष थापाथलीमा सञ्चालन भएको र धीरशमशेरले आफ्नो दरबारअगाडिको चोकमा सारेको पाइन्छ । वि.सं १९४५ तिर सेतो दरबारमा सरेको हो । जंगबहादुरकै पालामा काजी बलमान सिंह रु. ७३।- छात्रवृत्ति लिएर १९१८ मा इन्ट्रान्स पढ्न कलकत्ता गए (पौडेल, २०५३, पृ. ९) । वि.सं. १९१२ मा नेपाल भोटबिच भएको थापाथली सन्धि भएदेखि ल्हासामा वकिल राख्नुपर्ने भयो र त्यहाँ काम गर्ने सरकारी कर्मचारी र भोटमा व्यापार गर्ने महाजनका केटाकेटीका लागि दुईजना शिक्षकसहित तिब्बती भाषा सिकाउने पाठशाला खुलेको देखिन्छ । वि.सं. १९२७ मा नारायणहिटी संस्कृत पाठशाला खोलेर चारजना गुरु र ५७ जना संस्कृत पढ्ने विद्यार्थी राखेको पाइन्छ । जंगबहादुरका साँहिला छोरा जितजंगले पण्डित विष्णुहरि शर्मालाई मास्टर नियुक्त गरी कर्मकाण्ड पढ्ने स्कुल राजराजेश्वरी घाटमा खोलेका पाइन्छ ।

जंगबहादुर राणाका पालामा वि.सं. १९२७ मा नारायणहिटी संस्कृत पाठशाला खोलेर त्यहाँ चारजना पण्डित र ५७ जना विद्यार्थी भर्ना गरिएको पाइन्छ । जंगबहादुरका पालामा उनका छोरा जितजंगले वि.सं. १९३१ मा राजराजेश्वरी घाट नजिकै व्यक्तिगत खर्चमा संस्कृत पाठशाला खोले जहाँ संस्कृत व्याकरण, साहित्य, ज्योतिष तथा कर्मकाण्ड पढाइ हुने गरेको देखिन्छ । वि.सं. १९२७ तिर नीलदेव पन्त र उनका छोरा बाचस्पति पन्तले खोलेका दुई संस्कृत पाठशाला खर्चका अभावले बन्द भए पनि गुरुहरूले घर घरमा पढाउने गरेको त्यस्तै, उनको शासनकालको अन्तिमतिर वि.सं. १९३२ ताका बालब्राम्हचारी षडानन्द अधिकारीले भोजपुरको दिङ्गलामा पाठशाला स्थापना गरेर त्यहाँ पढ्ने विद्यार्थीलाई पठनपाठन, भोजन, लुगा र छात्रावासको व्यवस्था गर्न ४५० मुरी अन्न उठ्ने जग्गा छुट्टयाएको कुरा पाइएको छ (खत्री, २०७०, पृ. २९४) । उल्लेखित तथ्याङ्कअनुसार जंगबहादुर राणाले अंग्रेजी माध्यमको भएपनि औपचारिक शिक्षाको थालनी गर्नुको साथै परम्परागत संस्कृत शिक्षालाई सुधार गरी शैक्षिक प्रशासनमा सुधार ल्याउन कोसिस गरे तर पनि आम जनताको पहुच पुग्न सक्ने शिक्षा प्रणालीको आधार विकास गर्न चाहेनन् । देश सुहाउँदो शिक्षा नीति पनि बनाएनन् ।

रणोद्दीपसिंह (वि.सं. १९३३-१९४३)

वि.सं. १९३३ मा जंगबहादुरको देहावसान भएपछि रणोद्दीप सिंह प्रधानमन्त्री भए । सर्वसाधारणलाई पढ्न पाउने व्यवस्था गर्न उनले वि.सं. १९३४ मा रानीपोखरी पाठशाला खोल्न धीर शमशेरलाई स्वीकृति दिएपछि यो पाठशाला वि.सं. १९४२ तिर रण मुक्तेश्वरमा सारे, (भट्टराई, २०७४, पृ. २१५) । रानी पोखरी संस्कृत पाठशालामा पढ्ने छात्राहरूको परीक्षा लिने र प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था त्यहाँ पढाउने पण्डितहरूको सिफारिसमा गर्भनमेन्ट संस्कृत कलेज वाराणसीमा दिने व्यवस्था मिलाइएको पाइन्छ । रणोद्दीपसिंह धार्मिक स्वभावका भएकोले संस्कृत पठनपाठनमा रुचि राख्ने गरेका र आफ्नै सहयोगबाट विद्यार्थीलाई पढ्न लगाउने गरेको देखिन्छ । रणोद्दीपसिंहको समयमा सरकारी स्तरबाट खुलेको पहिलो संस्कृत पाठशाला (रानीपोखरी पाठशाला) खोल्न पण्डित निलदेव पन्त, वाचस्पति पन्त र लोकराज पण्डितले सल्लाह दिएका र उक्त पाठशालामा पढाउने पण्डितहरूलाई कौशीतोषा खानाबाट मैनावरी तलब दिने व्यवस्थाअनुसार ३ जना टहलुवासहित १० जनाको वार्षिक खर्च रु १९९२ र मसलन्द वापत रु. ८- दिने प्रचलन रहेको पाइन्छ, (शर्मा, २०६८, पृ. ६५) । वि.सं. १९४३ मा रणोद्दीपसिंहकै पालामा नेपाली मासिक पत्रिका माधवीको प्रकाशन सुरु गरियो जसको सम्पादक राममणि आदीलाई बनाएको देखिन्छ, (गन्तव्य, २०६६, पृ. १५) । रणोद्दीपसिंह धार्मिक प्रकृतिका भएकोले यिनले संस्कृत शिक्षालाई व्यापक गर्न खोजे भने सर्वसाधारणका लागि शिक्षा खुकुलो पार्ने नीति बनाए । उनकै पालामा पत्र पत्रिका प्रकाशन सुरु गरिनु जनपक्षीय कदम मानिन्छ तथापि देश सुहाउँदो जनशक्ति तयार गर्ने शिक्षा नीतिको विकास गर्न भने उनले सकेनन् ।

वीरशमशेर (वि.सं. १९४२-१९५८)

वीरशमशेरले रानीपोखरी संस्कृत पाठशाला व्यवस्थापनका लागि मूल पण्डित र अन्य पण्डितको दरबन्दी व्यवस्था गरेका र ती पण्डितहरूले परराष्ट्र मामिला हेर्ने मुन्सीखानाका कर्मचारीहरूलाई समेत पढाउने गरेको देखिन्छ । रानीपोखरी संस्कृत पाठशालामा संस्कृत, व्याकरण, वेद, काव्य, ज्योतिषजस्ता विषय पढाइ हुन्थे भने त्यहाँ मध्यमासम्मको पढाइ सञ्चालन गरिएको पाइन्छ । वि.सं. १९४८ देखि दरबार स्कूलको तल्लो तलामा राजकीय संस्कृत पाठशालाको रूपमा रानीपोखरी संस्कृत पाठशाला सञ्चालन गरिएको र वीरशमशेरका बाबु धीरशमशेरले उपत्यकाबाहिर पनि संस्कृत

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

पठनपाठनका लागि ५४ जना विद्यार्थीलाई भोजन व्यवस्थापन गर्न काठमाडौँ, पाटन, भक्तपुर, बारा, रौतहट, महोत्तरीका केही जग्गा गुठीका रूपमा लिए। त्यसैलाई वीर शमशेरले पुनः ५४ जना थप गरी १०८ जनालाई बैदिक शिक्षा लिन गुठी जग्गा थपे (शर्मा, २०६८, पृ. ६७)। वि.सं. १९४३ मा उनले रानीपोखरी पाठशाला भवन पनि बनाइदिएपछि यो तीनधारा पाठशालाका रूपमा रह्यो। वि.सं. १९४२ मा दरबार स्कूलमा सर्वसाधारणका छोराछोरीले पढ्न पाउने व्यवस्था मिलाइयो। वि.सं. १९५५ तिर रानी पोखरी संस्कृत पाठशालामा मध्यमासम्म पढाइ हुने गरेको देखिन्छ भने त्यतिबेला उक्त स्कूलबाट राम्रो अड्क ल्याउने १० जना विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति दिइ उच्च शिक्षा अध्ययन गर्न पठाएको देखिन्छ। वीरशमशेरले आफ्नो पालामा छोरा गेहेन्द्र शमशेरलाई र हेमबहादुर राजभण्डारीलाई मेकानिकल इन्जिनियर, कुमार नरसिंह र किशोर नरसिंहलाई सिभिल इन्जिनियर, भक्तबहादुर बस्नेतलाई हातहतियार गोलाबारुद, तिलकमान राजभण्डारी र मुशे थापालाई छात्राका कामका विषयमा प्राविधिक शिक्षा हासिल गर्न जापान पठाए। त्यतिखेर बासुदेव उप्रेतीलाई छात्रवृत्ति दिइ रेञ्जर कोर्स पढ्न पठाएको र उनकै समयमा भारतको वर्धाबाट आएका गंगावाइले ठमेलमा Basic Primary Education सुरु गरिन् (भट्टराई, २०७४, पृ. २१५)। वि.सं. १८५७ तिर वीरशमशेरले पुस्तक खाना (हाल वीर पुस्तकालय) खोली पण्डित केदारनाथलाई राखे भने एकजना सहायक र एकजना टहलुवाको समेत व्यवस्था गरेको देखिन्छ। वीरशमशेरले गोत्रहत्याको पापमोचनका लागि तीनधारा पाठशालामा गुठी खोली पण्डितलाई भोजन र त्यसको आयस्थाबाट दरबार स्कूलका विद्यार्थीलाई समेत खाजा खुवाउने, पाठ्यपुस्तक किनिदिने व्यवस्था गरिदिएका र रानीपोखरी पाठशालाका विद्यार्थीहरू पण्डितको सिफारिस लिई बनारस परीक्षा दिन जाने व्यवस्था गरिएको थियो, (शर्मा, २०६८, पृ. ७०)। त्यस्तै, बनारस बसेर संस्कृत पढ्ने छात्रलाई मासिक पाँच रूपैयाँ छात्रवृत्ति दिइने गरेको पाइन्छ। त्यस्तै, उनले पररिस्थितिवस सम्बत् १९५० मा पोखरामा संस्कृत पाठशाला र सम्बत् १९५५ मा धादिङको निबुवा स्वाँ रामा पाठशाला खोलेको तथ्य पाइएको छ। वीर शमशेरका पालामा संस्कृत, अंग्रेजी साथै नेपाली भाषाबाट राष्ट्रिय शिक्षा दिने गरेको पाइन्छ भने छात्राहरूलाई पढाउने पाठशाला पनि व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। वीरशमशेरकै पालामा वि.सं. १९५७ साल आषाढमा प्रथम मेडिकल स्कूल काठमाडौँमा खुलेको र त्यहाँ पढ्ने विद्यार्थीलाई वार्षिक रु. २४ देखि ४८ सम्म कौशीतोषा खानाबाट आर्थिक सहायता दिइने गरेको पाइन्छ, (शर्मा, २०६८, पृ. ७४)। यसरी उल्लेखित तथ्याङ्कलाई हेर्दा वीरशमशेर पनि धार्मिक प्रवृत्तिका भएकोले संस्कृत पाठशालाको राम्रो प्रबन्ध गरी पाठशालासमेत खोलेका, समयको परिवर्तनसगै प्राविधिक

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

शिक्षा, छात्रवृत्ति दिएर पढाउने व्यवस्था र पुस्तकालय खोल्ने जस्ता राम्रा शैक्षिक कदमहरू चालेको भए तापनि शिक्षालाई सीमित व्यक्तिको घेरामा राख्नु, उपत्यका बाहिर शिक्षाको विस्तार गर्न नचाहनुले सर्वव्यापी शिक्षाका विरोधी मान्न सकिन्छ ।

देवशमशेर (वि.सं. १९५७-१९५७) सम्म (१४४ दिन)

देवशमशेर भारतको वरौदा राज्यको Universal Education बाट प्रभावित भएर नेपालमा प्राथमिक शिक्षालाई व्यापक बनाउने सोचमा थिए । उनले वि.सं. १९५७ साल चैत्रमा विद्यालयको सुपरिवेक्षण गर्न वडा गुरुज्यू मातहतमा रहने गरी सुब्बा दिव्यकेशर पन्तलाई सुपरिवेक्षक जिम्मा दिए भने विद्यालय खोलेको ठाउँ र पाठशालाको स्तरअनुसार प्रति शिक्षक वार्षिक रु. १२० देखि ३६० सम्म तलब स्केल व्यवस्था गरेको देखिन्छ । देवशमशेरले दरबार स्कूलमा सर्वसाधारण विद्यार्थीको भर्ना बढाउन भर्ना हुन चाहनेलाई वार्षिक ९ मुरी धान र महिनाको ५ रूपैया भत्ताकोसमेत व्यवस्था गरेका थिए, (शर्मा, २०६८, पृ. ९४-९५) । बम्हाडी राजा जयपृथ्वी बहादुर सिंहको नेपालीहरूलाई नेपाली भाषामा लेखिएको पुस्तकबाट शिक्षा दिँदा राष्ट्रभक्ति भावना विकास हुन्छ भन्ने धारणाबाट प्रभावित देवशमशेरले आफूले खोलेका पाठशालामा र दरबार स्कूलको उच्च कक्षामा पनि नेपाली भाषाबाट अध्ययन अध्यापन गर्ने व्यवस्था मिलाएको पाइन्छ । उनले ५० जना विद्यार्थी जम्मा गर्ने र तिनलाई बस्ने ठाउँ व्यवस्था गर्ने समुदायलाई पाठशाला खोल्न दिने र एक जना शिक्षक पनि दिने व्यवस्था गरे । उनको छोटो कार्यकालमा ५७ ओटा पाठशाला खुलिसकेका थिए भने नेपालभर ३०० जति पाठशाला खोल्ने योजना बनाएका थिए (खत्री, २०७६, पृ. २९) । नेपाली भाषाको पहिलो पुस्तक अक्षराङ्क शिक्षा जयपृथ्वी बहादुर सिंहलाई लेख्न लगाई निःशुल्क वितरण गरे । उनले खोलेका सबै विद्यालयलाई भाषा पाठशाला भनिन्थ्यो । उनको सुधारवादी एवं प्रजातान्त्रिक दृष्टिकोणबाट चित्त नबुझ्ने राणा परिवारका सदस्यले उनलाई १४४ दिनमै सत्ताच्युत गरिदिएको देखिन्छ । उनले सम्वत् १९५८ मा नेपाली भाषामा पढाइ हुने पाठशाला विभिन्न जिल्लामा खोली पण्डित भर्ना गर्न रकमसमेत छुट्याएको पाइन्छ । त्यस्तै, उनको पालामा सम्वत् १९५८ वैशाख २४ गतेदेखि गोरखापत्र प्रकाशन सुरु भएको र त्यो समयमा उनी प्रगति चाहने, लगनशील विवेकी र साहित्यप्रेमी थिए भन्ने कुरा देखिन्छ, (गन्तव्य, २०६६, पृ. १५) । उनले आफ्नो समयमा पाठशाला खोल्नका लागि छुट्याएको तीनलाख रूपैया पछि चन्द्रशमशेरले त्यो रकम बेलायतको एक अनाथालयलाई बुझाइदिएको कुरा देखिन्छ । उल्लेखित विवरणका आधारमा देवशमशेरलाई उदारवादी

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

शिक्षाप्रेमी स्वभावका प्रधानमन्त्री मानिन्छ। शिक्षालाई देशव्यापी बनाउन खोज्नु, नेपाली भाषाको माध्यमबाट सर्वसाधारणको पहुचमा शिक्षा पुऱ्याउन खोज्नु उनका सकारात्मक कदमहरू थिए तर उनका राम्रा कदमलाई सहन नसकी पदच्युत गरियो जसले गर्दा उनका योजना विफल हुनुका साथै शिक्षा दरबारमै सीमित रह्यो।

चन्द्रशमशेर (वि.सं १९५८)

चन्द्रशमशेरले देवशमशेरका पालमा खोलेका पाठशालाहरू बन्द गराए तर तत्काल आफ्नो बदनाम हुने डरले काठमाडौँ उपत्यकामा २५ ओटा र उपत्यकाबाहिर १८ ओटा जति भाषा पाठशाला खोलेको देखिन्छ। उनका पालामा खुलेका उपत्यका बाहिरका विद्यालय धनकुटा, सिरहा, काभ्रेपलाञ्चोक, लमजुङ, तनहुँ, कास्की, स्याङ्जा, पर्वत, जाजरकोट, दैलेख, प्युठान, बैतडी, सल्यान र दार्चुला आदि जिल्लामा थिए भने उनले उपत्यका बाहिर वि.सं. १९७२ मा सिराहा चन्द्र मिडिल स्कूल पनि खोलेको देखिन्छ। वि.सं. १९८४ मा अमर खाँ फौजदारले चन्द्र शमशेरको सहयोगमा बारामा तीन शिक्षक दरबन्दीसहित चन्द्र मिडिल स्कूल खोलेका थिए। धनकुटाका राजेन्द्रबहादुर मल्लले गोकुण्डेश्वरमा प्राइमरी स्कूल खोली एकजना बंगाली शिक्षक राखेको पाइन्छ तर पछि उक्त विद्यालय बन्द भयो। वि.सं १९७२ तिर नेपालगञ्जमा एउटा संस्कृत पाठशाला खुलेको त्यसपछि वि.सं. १९८० मा काठमाडौँको ढोका टोलमा चन्द्रशमशेरले कन्या पाठशाला खोले जहाँ संस्कृत, अंकगणित, देवीस्त्रोत, रामायण, गीता, नारीसत्धर्म आदि विषय पढाइ हुने गरेको देखिन्छ (शर्मा, २०६८, पृ. १०३)। अड्डाहरूका लागि निजामती कर्मचारी तयार गर्न वि.सं. १९६२ मा उनले सेस्ता पाठशाला खोले। जसको सुपरिवेक्षण गर्न नायब गुरुज्यू पण्डित हेमराज पाण्डेलाई जिम्मा दिए भने उक्त पाठशाला रणमुक्तेश्वरबाट वि.सं. १९६८ मा रानीपोखरीको उत्तरतर्फको भवनमा सञ्चालन गरिएको पाइन्छ। वि.सं. १९६७ मा सेस्ता पाठशालाका लागि पास जाँच अड्डा खडागरी पण्डित लोकराजलाई हाकिम नियुक्त गरेको र यस अड्डाले लेखा, सेस्ता र अंकगणितको परीक्षा लिने गर्दथ्यो भने पछि औँठा विषय थपेर चारपासे र साहित्य थपेर ६ पासेसम्म बनाएको देखिन्छ। वि.सं. १९७६ मा चन्द्रशमशेरले भाषा पाठशालाको निरीक्षण गर्न पाठशाला बन्दोबस्त नागरी फाँटअन्तरगत इन्स्पेक्टरी अफिस खडा गरी पण्डित हेमराजलाई इन्स्पेक्टर दर्जा दिएको पाइन्छ त्यस्तै, १९७६ मा स्कूल कलेज गोश्वारा पनि खोलेको देखिन्छ (रेग्मी, २०४६)। उनको पालामा दार्जिलिङका हाइस्कूलमा नेपालीबाट पठनपाठन सुरु गरिएको र त्यतिबेला राममणि आ.दी.ले नेपालीमा लेखिएका

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

स्तरीय पाठ्यपुस्तक लेख्ने, छपाउने र बिक्री वितरण गर्ने अड्डा खोलीपाऊँ भनी बिन्तीपत्र चढाएपछि वि.सं. १९६९ मा गोर्खा भाषा प्रकाशनी समितिको अड्डा खोल्ने स्वीकृति दिए र १९७२ मा पाशुपत प्रेसबाट पहिलो पुस्तक गोरखा शिक्षा पहिलो भाग, पछि १९७३ मा दोस्रो र १९७४ मा तेस्रो भाग प्रकाशन भएको पाइन्छ । पछि वि.सं. १९८९ देखि नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिमा रूपान्तरण गरिएको देखिन्छ । गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिमा पुस्तक लेखन, सम्पादन र सिफारिस गर्न पाँच सदस्यीय समितिमा वीरेन्द्रकेशरी अर्याल, पण्डित जीवनाथ नेपाल, हरिनाथ प्याकुरेल, विश्वनाथ रिमाल र हेडमास्टर शारदाप्रसाद मुकर्जी छनोट भए भने वि.सं. १९७० देखि १९८९ सम्म गोरखा भाषा भाग १ देखि ५ सम्म, गोरखा प्रबन्ध भाग १, २, गोरखा अंक गणित, गोरखा बीजगणित भाग १, २, ३, ४, गोरखा अदालती शिक्षा भाग १ देखि ४, गोरखा सेस्ता शिक्षा भाग १ देखि ८ सम्म प्रकाशित भएका देखिन्छन् । त्यस्तै,, भूगोल, आरोग्य, स्वास्थ्य, कृषि, रामायण, संक्षिप्त भारत जस्ता पुस्तक पनि प्रकाशित भए भने अम्बिकाप्रसाद उपाध्यायले नेपालको इतिहास नेपालीमा लेखेपछि सो पुस्तक एस.एल.सी. को पाठ्यक्रममा राखियो (शर्मा, २०६८, पृ. ११६) । चन्द्रशमशेरका पालामा मटिहानी संस्कृत पाठशाला, बालवैदिक विद्यालय स्वर्गद्वारी, त्रिचन्द्र भारती भवन पाठशाला सिलगढी (वि.सं. १९६२), ज्ञान कुप संस्कृत पाठशाला जनकपुर (१९६६), रिडी संस्कृत पाठशाला (१९६६), तौलेश्वर संस्कृत पाठशाला जनकपुर (१९७६) मा खुलेको पाइन्छ । सर्वप्रथम वि.सं. १९७५ भाद्र २७ गते काठमाडौँमा इन्टरमिडियट कलेज खोल्दा विद्यार्थी जम्मा ६ जना भएका र उक्त कलेजमा बटुकृष्ण मैत्रेय प्रिन्सिपल र नरेन्द्रमणि आ.दी.लाई सहायक प्रिन्सिपल बनाइएको साथै कलेजको सम्बन्धन कलकत्ता विश्वविद्यालयसँग गरिएको पाइन्छ । त्यतिबेला परीक्षा दिनेलाई बाटो खर्च र उत्तीर्ण हुनेलाई दोसल्लाको सम्मान दिइन्थ्यो तर १९८० देखि बन्द गराइयो र सोही सालदेखि सम्बन्धन पनि पटना विश्वविद्यालयमा सारियो र त्यही सालमा कलेजको नाम त्रिचन्द्र कलेज बनाइयो र स्नातक पढाइ सुरु गरियो । यसै कलेजमा १९७७ सालदेखि विज्ञानमा प्रमाणपत्र तहको कक्षा सञ्चालन गर्दा तीनजना विद्यार्थी भर्ना भएका र त्यतिबेला कलेजले गरिब जेहेन्दार छात्रहरूलाई किताब र खाना दिने व्यवस्था गरेको थियो (शर्मा, २०६८, पृ. १३९) । वि.सं. १९८५ सालमा राजकीय आयुर्वेद पाठशाला खोलिएको केही दिनपछि नरदेवी आयुर्वेद अस्पताल स्थापना गरेर त्यहाँका हाकिम कविराजलाई सुपरिवेक्षक बनाएको देखिन्छ । चन्द्रशमशेरले आफ्नो पालामा तुलसीमेहर श्रेष्ठलाई वृत्ति दिएर गान्धी आश्रम गुजरात तालिम लिन पठाएका, त्यसैगरी उनले ५८ भाषा पाठशाला, ९ संस्कृत

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

पाठशाला, आयुर्वेद पाठशाला र अन्य गरी जम्मा १०८ पाठशाला र १ कलेज पनि खोलिएको देखिन्छ । यद्यपि उनले कलेज खोल्दा भनेका थिए “कलेज खोल्नाले परिणाम नेपालका राणाशासकलाई असल होला त भन्ने देखिदैन, काल बखत बेलाले मैले यो काम गरनु परन आएको मात्र हो भन्ने भनाइ र चन्द्रशमशेरका ज्वाँइ जयपृथ्वीबहादुर सिंहको अक्षराङ्क शिक्षा नामको नेपाली पुस्तक निषेध गराइनुले उनमा शिक्षाप्रति विरोधी नीति भएको देखिन्छ (शर्मा, २०६८, पृ. १०२) । चन्द्रशमशेरका पालामा जयपृथ्वीबहादुर सिंहले दरबारभित्र सत्यवादी नामको एउटा पाठशाला खोले जहाँ बभ्राडबाट पढ्ने विद्यार्थी बोलाए र उनीहरूलाई प्राथमिक शिक्षा प्राप्त गरिसकेपछि बभ्राडमा नै काम गर्न जानुपर्ने बनाएको देखिन्छ । पछि उक्त पाठशाला काठमाडौँमा स्थापना गर्ने स्वीकृति नपाएपछि वि.सं. १९७० मा बभ्राड आफ्नो दरबार मै सारेको पाइन्छ । चन्द्रशमशेरको पालामा सत्यवादी प्राथमिक पाठशालाले वि.सं. १९९५ मा हाइस्कूलको स्वीकृति पाएको देखिन्छ भने उनको पालामा जयपृथ्वीबहादुर सिंहद्वारा अक्षराङ्क शिक्षालगायत नेपाली भाषाका बालबोध, सेस्ता बोध, भूगोल जस्ता पुस्तक पनि लेखिएको देखिन्छ, (पौडेल, २०५३) । यसरी चन्द्रशमशेरको कार्यकालमा शैक्षिक विकास भएको स्थितिलाई हेर्दा अरु प्रधानमन्त्री भन्दा बढी नै विकास भएको पाइन्छ । उनले विभिन्न शिक्षण संस्थाको साथै विज्ञान विषयसम्म पढाइ हुने कलेजको स्थापना गरियो, शैक्षिक प्रशासन, निजामती प्रशासनलाई दरिलो बनाउनु सकारात्मक कदम मानिन्छ तर शिक्षा विकासमा परिस्थितिको बाध्यताले उनी लागे पनि उनका जनमुखी शिक्षाको क्षेत्रमा देखिएका घटनाहरू हेर्दा उनी कठोर शिक्षा विरोधी मानिन्छन् किनकि उनको पालामा साहित्यप्रेमी, शिक्षा प्रेमी युवाहरूलाई कठोर कारवाही गर्नु, नेपालमै पहिलो इन्जिनियरलाई जागिर नदिनु, प्राविधिक शिक्षातर्फ शंकाको दृष्टिले हेर्नुजस्ता कदमले उनलाई जनमुखी शिक्षाका कडा विरोधी मानिन्छ ।

भीमशमशेर ज.व.रा. (वि.सं. १९८६-१९८९)

चन्द्रशमशेरका पालामा तुलसीमेहर श्रेष्ठले शंखमूलमा महिला आश्रम खोली तिनीहरूलाई सिप प्रशिक्षणका लागि खोलेको चर्खा प्रचार महागुठी भन्ने संस्थालाई भीमशमशेरले बन्द गराए र तुलसीमेहरलाई कैद गराएका थिए तर पछि उनले केही व्यक्तिलाई धागो कात्ने, कपडा बुन्ने र रङ्ग लगाउने कामका लागि तालिम लिन भारतमा पठाएको खुल्न गएको छ । प्राविधिक शिक्षा दिनका लागि उनले वि.सं. १९८७ फागुन १९ मा वसन्तपुर कुमारी चोकभित्र टेक्निकल स्कूल खोले । त्यसैको इन्जिनियरिङ शाखा नै वि.सं. २०१६ मा

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

School of Engineering मा पुनर्गठित भएको हो (शर्मा, २०६८, पृ. १४५) । भीम शमशेरले पाठशाला बन्दोबस्त अंग्रेजी फाँट खडा गरी वि.सं. १९८९ मा अंग्रेजी र संस्कृत शिक्षाको अलग अलग निर्देशक बनाए । जसको डाइरेक्टर जनरल अफ पब्लिक इन्स्ट्रक्सन मृगेन्द्र शमशेर ज.व.रा.लाई र भाषा, संस्कृत, स्नेस्ता बौद्ध पाठशालाहरू र अन्य पाठशालाको दरबन्दी व्यवस्था, रेखदेख, सुपरिवेक्षण गर्ने काम र पास जाँच अड्डा र पाठशाला बन्दोबस्त नगरी फाँटसमेत हेर्ने गरी पण्डित हेमराज पाण्डेलाई संस्कृततर्फको डाइरेक्टर नियुक्ति गरेको देखिन्छ । त्यस्तै, उनको पालामा निजामती कर्मचारीको हाजिरी लिन वि.सं. १९८८ मा खोलेको हाजिरी गोश्वाराले कलेज गोश्वारा, दरबार स्कुल, रानीपोखरी पाठशालाका कर्मचारी र पण्डितहरूको छड्के जाँच गर्ने गरेको पाइन्छ । भीमशमशेरले वि.सं १९८६ मा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठलगायत ४५ जना युवाहरूको पुस्तकालय खोल्ने योजनामाथि प्रतिबन्ध लगाई ती सबैलाई जनही रु. १०० जरिवाना र १ महिना कैद गरे (पौडेल, २०५३, पृ. ११) । भीमशमशेरका पालामा भारतबाट कायस्थ जातका शिक्षकहरू ल्याई तराइमा जिन्सी तलब दिई पढाउने संचारी पाठशाला खोलिएको, गोरखा रेजिमेन्टमा भर्ना हुनेलाई पढाउन स्कुल खोलिएको तथ्यबाट भीमशमशेर शिक्षाप्रेमी नभए पनि जनदबाबले गर्दा केही शैक्षिक विकास गरेको देखिन्छ, (पौडेल, २०५३) । उल्लेखित तथ्य विवरणका आधारमा आफू सत्ता टिकाइराख्न र समय परिवर्तनसँगै भीमशमशेरले प्राविधिक शिक्षाको विस्तार, सैनिक शिक्षा, शिक्षा प्रशासन र निरीक्षण प्रणालीमा सुधार ल्याउने जस्ता सकारात्मक कार्यहरू गरेको भए पनि त्यतिबेला चर्खा प्रचार, महागुठीको काममा लगाएको प्रतिबन्ध, पुस्तकालय खोल्ने युवाहरूलाई गरिएको सजाय जस्ता सार्वजनिक शिक्षा विरोधी कदमबाट उनी शिक्षा विरोधी भएको प्रस्ट देखिन्छ ।

जुद्धशमशेर (वि.सं. १९८९-२००२)

जुद्धशमशेर प्रधानमन्त्री भएलगत्तै वि.सं. १९८९ मा कृषि स्कुल स्थापना गरे । कृषि शिक्षा प्रसार गर्न कृषि परिषद् गठन गरे भने उद्योग परिषद् गठन र घरेलु इलम प्रचार अड्डा पनि स्थापना गरे । पाटन र भक्तपुरमा सैनिक स्कुल खोले भने वि.सं. १९९० मा सिभिल मेडिकल स्कुलको व्यवस्था गरे जसले कम्पाउन्डर र ड्रेसर उत्पादन गर्ने बनाइएको पाइन्छ (शर्मा, २०६८, पृ. १२८) । भने उनकै समयमा वि.सं १९९० कार्तिक १६ मा एस.एल.सी. परीक्षा बोर्ड गठन गरी परीक्षा केन्द्र दरबार हाइस्कुल र पाटन हाइस्कुलमा बनाइएको देखिन्छ । सो परीक्षा केन्द्रमा पहिलो पटक परीक्षामा (१९९० माघ

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

२ गते) दरबार हाइस्कूलबाट २७ जना र पाटन हाइस्कूलबाट ७ जना गरी जम्मा ३४ जनाले परीक्षा फाराम भरेका र ३३ जनाले परीक्षा दिएकोमा दसजना द्वितीय श्रेणी र नौजना तृतीय श्रेणीमा गरी १९ जना मात्र पास भएको पाइन्छ । त्यतिबेला ८०० पूर्णाङ्कमा परीक्षा दिइन्थ्यो । फाराम दस्तुर रु. २११- तिर्नुपर्दथ्यो । वि.सं. २००१ माघ ११ गते पुनः उपत्यकाबाहिर त्रि-जुद्ध हाइस्कूल वीरगञ्जमा दोस्रो एस.एल.सी. परीक्षा केन्द्र खुलेको र वि.सं. १९९३ मा २२ सदस्यीय शिक्षा बोर्ड गठन गरिएको जसले डाइरेक्टर जनरल अफ पब्लिक इन्स्ट्रक्सनलाई सल्लाह दिने काम गरेको पाइन्छ (खत्री, २०७०, पृ. २९८) । वि.सं. १९९४ मा पास जाँच अड्डाको नयाँ आज्ञापत्र (सनद) अनुसार निजामतीतर्फ मध्यमा परीक्षा क मेल र ख मेलमा सञ्चालन गरियो । दुबै भाग पास गरेपछि मात्र निजामती मध्यमाको प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । वि.सं. १९९३ मा गंगालाल, चिनियाँलाल, सिद्धिचरण श्रेष्ठ जस्ता व्यक्तिले बाङ्गेमुढामा महावीर स्कूल खोलेका भए पनि अनुमति नपाएर उक्त विद्यालय १९९७ मा बन्द गराइयो भने गंगालाललाई मृत्युदण्ड दिइयो अरु जेलमा परे । वि.सं. १९९४ मा कृष्णप्रसाद कोइरालाले विराटनगर आदर्श हाइस्कूल खोल्दा उनलाई थुनिएको र वि.सं. १९९० मा नेपालगञ्जमा मंगलप्रसादको सहयोगमा अंग्रेजी प्राइमरी स्कूल उनकै घरमा सञ्चालित भयो र केही समयपछि रानी तलाउ नजिक मंगलप्रसादकै जग्गामा भवन बनाई सञ्चालन गरिएको देखिन्छ । उनकै पालामा सरकारको स्वीकृतिविना औतारदेवी चौताराइनले नेपालगञ्ज अर्को स्कूल खोलेको भए पनि केही समय पछि बन्द गराइएको, त्यहाँका शिक्षक भगवतीप्रसाद द्विवेदी र बाबुराम गुप्ताको सहयोगमा वि.सं २००८ सालमा फेरि प्राइमरीको स्वीकृति लिई सञ्चालन गरिएको र पछि २०१० सालमा त्यो स्कूल हाइस्कूलमा परिणत भएको देखिन्छ । त्यसैगरी २००१ सालमा जुद्ध पब्लिक मिडिल स्कूल खुलेको, वि.सं. १९९५ चैत्र २८ मा प्राइभेट स्कूल खोल्ने स्वीकृत दिइएको, वि.सं. १९९६ माघ ८ मा ४२ दफाको शिक्षाको इस्तिहार जारी गरी पहिलो नियमावली लिखित रूपमा ल्याइएको र त्यसमा शिक्षाको सङ्गठन, पाठ्यक्रम, सञ्चालक समिति, निरीक्षण, जनसहभागिता शुल्क व्यवस्था, शिक्षक विद्यार्थी आचरण, सरकारी अनुदान, विद्यालय खोल्ने प्रक्रिया, छात्रवृत्ति आदि व्यवस्था गरिएको देखिन्छ (शर्मा, २०६८, १७४) । स्वीकृति लिई खोलेका पब्लिक विद्यालयलाई हेडमास्टर र क्लर्क दरबन्दी दिइयो तर २००७ सालदेखि ती दरबन्दी खारेजी भए । १९९८ सालमा इन्स्पेक्टर अफ स्कूल अफिस खडा गरी अंग्रेजी स्कूलको निरीक्षण सुपरिवेक्षण गर्न थालिएको र प्रथम इन्स्पेक्टर सूर्यप्रसाद उपाध्यायलाई तोकिएको पाइन्छ । उनकै पालामा वि.सं. १९९१ वैशाख १ गते टेकिनकल स्कूलान्तर्गत नेपाल आर्ट स्कूल खोली १९९५ सालमा जुद्ध कला पाठशालामा परिणत

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

गरिएको त्यसैगरी १९९६ मा नेपाली कपडा घरेलु इलम प्रचार अड्डा खडा गरेको र वि.सं. १९९३ मै जुद्धशमशेरले पानी नचल्ने जातका लागि कक्षा तीनसम्म पठनपाठनको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसबाट उनी शिक्षाप्रेमी नभए पनि केही मात्रामा शिक्षाको विकास गरेको भने देखिन्छ । उल्लेखित विवरणहरूलाई मध्यनजर गर्दा जुद्धशमशेरले परिवर्तित समय र जनदवावले गर्दा कृषि, उद्योग र कलाका क्षेत्रमा विकास गर्ने शैक्षिक व्यवस्थाका साथै शैक्षिक प्रशासन निरीक्षण र शिक्षण संस्था सञ्चालनलाई कानुनी रूप दिनेजस्ता सकारात्मक कार्य हुँदाहुँदै पनि उनको पालामा छापाखानामा प्रतिबन्ध लगाउने केही चेतनशील युवाले खोलेका विद्यालय बन्द गराई कार्वाही गर्नुलाई जनविरोधी र शिक्षा विरोधी कार्य मानिन्छ । उनले चाकरीवाल र आसेपासेलाई भने केही ठाउँमा स्कुल खोल्न दिएको देखिन्छ (शर्मा, २०६८) । यसरी उनी पनि शिक्षा विरोधी प्रवृत्तिका मानिन्छन् ।

पद्मशमशेर (२००२-२००५)

वि.सं. २००४ मा वैधानिक कानून जारी गरेर पद्मशमशेरले विद्यालय खोल्नमा केही खुकुलो पारेको र उक्त सालमा सीताराम मिडिल स्कुल जैसीदेवल, पद्मोदय मिडिल स्कुल दाङ, पद्मकन्या विद्याश्रम, शान्ति निकुञ्ज विद्यालय, गोकुण्डेश्वरमा हाइस्कुल, धरान पब्लिक स्कुललाई हाइस्कुलमा परिवर्तन गरेको देखिन्छ । उनको पालामा वि.सं. २००३ मा खुलेको पाल्पा मिडिल स्कुल हाइस्कुलमा परिणत भयो भने विभिन्न जिल्लामा पब्लिक स्कुलहरू खुलेको, वि.सं. २००४ मा जनकपुर, काठमाडौँ र पाल्पा तीन क्षेत्रमा शैक्षिक, प्रशासनिक अड्डामा बाँडिएको, जनकपुर र पाल्पामा दुई डेपुटी इन्स्पेक्टर अफ स्कुल स्थापना गरिएको, आधार शिक्षा प्रशिक्षणका लागि पाँचजना स्नातक र एकजना टेक्सटाइल विज्ञलाई एक वर्षको तालिम लिन पठाइएको र छ जना एस.एल.सी. पास भएका व्यक्तिलाई पटनामा सोही तालिम लिन पठाइएको देखिन्छ । २००४ मै ताहाचलमा आधार शिक्षक प्रशिक्षण केन्द्र खोलिएको, उनकै पालामा २००४ साल कार्तिक ७ गते दरबार स्कुलको प्राङ्गणमा आधार स्कुल उद्घाटन भई सोही वर्ष नेपालभर १४ ओटा आधार स्कुल खुलेको देखिन्छ जुन पाल्पा, काठमाडौँ, धनकुटा, जनकपुर, वीरगञ्ज, बनेपा, पोखरा, डोटी, डडेलधुरा र दार्चुलामा सञ्चालित भएका देखिन्छन् । त्यतिबेलाका आधार स्कुलमध्ये प्राथमिक (१-३), माध्यमिक तह (४-५) र कक्षा ६, ७, ८ मा सञ्चालित भएकालाई उच्च आधार शिक्षा मानिएको पाइन्छ पछि २००९ सालदेखि उच्च आधार शिक्षामा उद्योग विषय थपिएको देखिन्छ (बेल्बासे र अन्य, २०७४, पृ. २०९) ।

२००३ सालमा शिक्षा विभागमै आधार शिक्षा गोश्वारा नामको अड्डा स्थापना गरिएको र स्कुल इन्स्पेक्टरको पदलाई डेपुटी सेक्रेटरी आधार शिक्षा र डेपुटी इन्स्पेक्टर पदलाई आधार शिक्षा व्यवस्थापकको रूपमा मानिएको पाइन्छ । शिक्षा विभागको पहिलो पत्रिका आधार शिक्षा २००५ असोज १५ गते प्रकाशित भएको, प्रत्येक सरकारी पब्लिक स्कुलबाट १/१ जना शिक्षकलाई आधार शिक्षक शिक्षण केन्द्रबाट तालिम दिइएको यस्ता तालिम प्राप्त शिक्षकलाई पूर्ण सरकारी दरबन्दीमा राखिएको पाइन्छ । उनको पालामा वि.सं. २००४ मा रेन्जर र फरेस्टर २ बसें तालिम हेटौँडा वन प्रशिक्षण केन्द्रमा सुरु गरिएको उक्त सालमै कृषि विभागअन्तर्गत पशु चिकित्सा तालिम सुरु भएको देखिन्छ । उनकै पालामा पुस्तक प्रकाशन खुकुलो भएको, दरबार स्कुलमा दमाई, कामी, सार्की, पोडेलालाई पढाउन अलग शिक्षक दरबन्दी दिइएको, वि.सं. २००५ भाद्र १० गते मृगेन्द्र शमशेरको अध्यक्षतामा २५ सदस्यीय प्रथम विश्वविद्यालय योजना कमिसन गठन गरी विभिन्न छोटो उपसमिति बनाइएको र सो समितिले आवासीय विश्वविद्यालय स्थापनाको सिफारिस गरेको देखिन्छ । २००५ सालमा भारतबाट शिक्षक र प्रधानाध्यापक ल्याई मन्टेस्वरी पूर्वप्राथमिक विद्यालय खुलेको र शिक्षकहरूलाई तालिम लिन भारत पठाइएको देखिन्छ । वि.सं. २००५ देखि आठ जना महिलालाई भारतको मधुवनीमा चर्खामा धागो कात्ने, कपडा बुन्ने, कपडा काट्ने, सिलाउने तालिम लिन पठाइदिएको र २००६ सालमा मनोहरा दरबार काठमाडौँमा ग्रामसेविका विद्यालय सञ्चालन गरिएको थियो । २००६ साल वैशाख १ देखि आधार शिक्षाको छात्रावास तयारी गरिएको र सोही सालमा पब्लिक हाइस्कुलमा समेत १/१ जना सरकारी दरबन्दी सिर्जना गरी आधार शिक्षक राखिएको देखिन्छ भने उनको पालामा २००३ सालदेखि नै SLC पूरक परीक्षा दिने व्यवस्था गरिएको पनि पाइन्छ (भट्टराई, २०७४, पृ. २२०) । उल्लेखित तथ्याङ्कलाई आधार मानि हेर्दा पद्मशमसेरले आफू सत्ता जोगाउनको लागि पहिलेका शैक्षिक कामहरूलाई यथावत राखी केही विद्यालयको स्तर वृद्धि गरेका, आधार शिक्षामा जोड दिएका, महिला शिक्षा र सिपमा जोड दिएका शैक्षिक प्रशासनलाई विकेन्द्रकृत पारेका जस्ता सकारात्मक कामहरू गरेको देखिन्छ तर उनको पालामा भएका सकारात्मक कामलाई देखि नसहने भाईभारदारहरूले उनलाई अधि बढ्न दिएनन् । त्यतिबेलासम्म पनि शिक्षा राणा परिवारमै केन्द्रित रह्यो ।

मोहनशमशेर (२००५-२००७)

मोहनशमशेरले प्रधानमन्त्री भएलगत्तै विश्वविद्यालय खोल्न पाँच लाख रकम छुट्याए तर राजनैतिक आन्दोलनका कारण यो योजना सफल भएन । उनले आफ्ना देशमा खुलेको SLC परीक्षा केन्द्रमा सम्मिलित नगराई अन्यत्र पठाएमा विद्यालयको सरकारी सहायता रोक्ने परिपत्र गरेको देखिन्छ । मोहनशमशेर प्रधानमन्त्री भइसकेपछि देशको उन्नतिका लागि सर्वव्यापी शिक्षाको महत्त्व उल्लेख गर्दै दरबार स्कूल र रानीपोखरी पाठशालाको विस्तृत पाठ्यक्रम समावेश गरी कलेजमा रूपान्तरण गर्ने लक्ष्य लिएका थिए । २००५ सालमा पाठ्यक्रम समितिको बैठक बोलाई, पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्ने सिफारिस गरेका साथै २५ सदस्यीय विश्वविद्यालय योजना सभाको बैठक बसाली विश्वविद्यालयको स्वरूपका बारे छलफल गरेका, उनकै पालामा वि.सं. २००६ सालमा भारतीय राजदूत चन्द्रशमशेर नारायणले बिहार सरकारबाट विश्वविद्यालय सञ्चालन गर्न एक लाख रुैयाँ दिने घोषणा गरेका र विश्वविद्यालयमा संगीत विभाग, प्राचीन भारतीय इतिहास र संस्कृति विभाग राख्ने प्रयास गरिएको त्यसैगरी २००७ सालमा रु. ५ लाख रकम पनि छुट्याइएको देखिन्छ (बेल्बासे, २०७४, पृ. २१०) । वि.सं.२००५ साल भाद्र ९ गतेको सनदबाट काठमाडौँ मा मन्टेस्वरी स्कूल स्थापना गरी भारतीय के.यू. भ्रामा प्रधानाध्यापक र देवी भ्रामालाई शिक्षक बनाइएको पाइन्छ, उनीहरूद्वारा मन्टेस्वरीसम्बन्धी तालिम दिएर अरु स्कूलमा पनि विस्तार गर्ने नीति अपनाइएको र पछि उक्त मन्टेस्वरीमा तालिम प्राप्त चन्द्रा महत र विष्णु दाहाललाई नियुक्त गरिएको देखिन्छ । उनकै पालामा विद्यार्थीहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न वि.सं. २००६ मा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्वास्थ्य फाँट खोलिएको, सम्बत् २००६ मा पटना बोर्डबाट परीक्षा सञ्चालन गर्न आएका अमेरिकी शिक्षक Father Moran ले काठमाडौँमा आवासीय विद्यालय खोल्न सरकारसँग प्रयास गरेको देखिन्छ भने उनले गोदावरीमा Residential Public school खोल्न लगाएका थिए तर तत्कालको राजनैतिक परिवेशले सो काम हुन पाएन, (शर्मा, २०६८, पृ. २०५) । मोहन शमशेरकै पालामा न्युयोर्क हेराल्ड नामक संस्थाको संयोजनमा अमेरिकामा हुने विश्व स्कूल छात्र सम्मेलनमा भाग लिन नेपालका तर्फबाट एक छात्र पठाइएको देखिन्छ । यसरी मोहनशमशेरको जम्मा तीन बर्से शासन कालमा ८ हाइस्कूल, ११ मिडिल स्कूल, १२ प्राइमरी स्कूल र ७ ओटा आधार स्कूल गरी जम्मा ३८ ओटा स्कूल खोलेको देखिन्छ । सामान्यतया उनी शिक्षाप्रेमी नभए तापनि शैक्षिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको भने देखिन्छ (शर्मा, २०६८, पृ. २०६) । मोहनशमशेरका पालामा भएका शैक्षिक गतिविधिलाई हेर्दा त्यतिबेलाको जनदबाव, राजनीतिक परिवर्तनको लहर र समयको पदचालले गर्दा केही

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

शैक्षिक विकास भएको देखिन्छ । उनको पालामा विश्वविद्यालय स्थापनाको पूर्वाधार तयार गरिनु, मन्टेस्वरी स्कूल खोल्नु र सार्वजनिक आवासीय विद्यालय खोल्नु जस्ता सकारात्मक काम हुदाहुँदै पनि तत्कालीन राजनीतिक परिवर्तनले उनले शैक्षिक विकासलाई गति दिन सकेनन् ।

निष्कर्ष

नेपालमा जनमुखी शिक्षाको सन्दर्भमा राणाकाललाई अन्धकारको समय भनिन्छ त्यतिबेलाको परिस्थितिको बाध्यता, प्रशासनिक परिस्थिति, प्रधानमन्त्रीहरूको दृष्टिकोण, सामाजिक राजनीतिक परिवर्तन र राणा परिवारको स्वार्थले औपचारिक शिक्षाको विकासमा कुनै न कुनै रूपले कदम चालेको देखिन्छ । प्रधानमन्त्री जंगबहादुरले प्रशासनिक सुधार गर्ने र शासनलाई बलियो बनाउने उद्देश्यले अंग्रेजी माध्यमको औपचारिक शिक्षाको जग बसाले । रणद्वीपसिंह र वीरशमसेर अलि बढी धार्मिक प्रवृत्तिका भएकाले संस्कृत शिक्षाको विकासमा जोड दिएका र धिरशमसेरको पालामा प्राविधिक शिक्षातर्फ पनि ध्यान दिएको पाइन्छ । देवशमसेरले शिक्षाको पहुच सर्वसाधारणमा विस्तार गरेर नेपाली भाषाबाट नेपालको माटो सुहाउँदो शिक्षा प्रणाली विकास गर्ने नीति लिएका थिए तर चन्द्रशमसेर जनमुखी शिक्षाको विरोधी भएकाले उनलाई पदच्युत गरी उनको योजना बिफल गराए तर परिस्थितिको बाध्यता र सामाजिक परिवर्तनले गर्दा उपत्यकाभित्र र बाहिर चन्द्रशमसेरले केही शैक्षिक संस्था खोलेका थिए साथै उच्च शिक्षाको थालनि गरेका थिए । भीमशमसेरका पालामा धेरै शिक्षा विरोधी कार्यहरू भए पनि उनको आफ्नो तजविजमा व्यावसायिक शिक्षाको विकासमा जोड दिएको पाइन्छ । त्यस्तै, जुद्धशमसेरले आफ्नो पालामा कृषि, उद्योग, कला र आयुर्वेद शिक्षामा ध्यान दिएका थिए भने पद्मशमसेरले उदार भावनाका साथ सर्वसाधारण, दलित र महिलासमेतलाई शिक्षाको पहुच प्रदान गर्ने नीति लिएका थिए । यता मोहनशमसेरको पालामा विश्वविद्यालय स्थापना जस्तो महत्त्वपूर्ण कदम चालिएको, आवासिय विद्यालय र मन्टेस्वरी विद्यालय स्थापना गर्ने जस्ता कार्यहरू सुरु गरिएका थिए ।

राणा शासनकालका प्रधानमन्त्रीहरूले आफ्नो प्रवृत्ति र परिस्थितिका बाध्यताका कारण केही महत्त्वपूर्ण शैक्षिक विकासका कार्य गर्नमा भूमिका निर्वाह गरे पनि उनीहरूको पालामा सर्वसाधारणको पहुँचका लागि शिक्षा दिने नीतिमा त्यति जोड दिइएन । धेरै प्रधानमन्त्रीहरूले जनतालाई शिक्षा दिइयो भने चनाखो भई राणा विरोधी गतिविधि बढाउन सक्छन् भन्ने आशंकाले सर्वसाधारणलाई दिइने शिक्षाको ढोका बन्द गरिरहे । दुई

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

जना प्रधानमन्त्रीले शिक्षा विकासमा उदारता देखाउँदा सत्ताबाट हात धुनु पर्थ्यो भने केही समाज सुधारकहरूले शिक्षा र साहित्यको क्षेत्रमा विकास गर्न खोज्दा जेलनेलको सजाय पाउनु पर्थ्यो र केहीले त ज्यानै गुमाउनुपर्थ्यो । यसरी हेर्दा राणा शासनकालभरि जे जति शिक्षाको विकास भयो त्यो सबै जनपक्षीय नभई राणा प्रधानमन्त्रीहरूको स्वेच्छामा आधारित थियो र शिक्षा प्रणाली जनउत्तरदायी थिएन ।

सन्दर्भ पुस्तक

अर्याल, प्रेमनारायण (२०६५), *शिक्षाको समाजशास्त्रीय र दर्शनशास्त्रीय आधार*, काठमाडौं : सनलाइट प्रकाशन ।

खत्री, डम्बर (२०७६), *चन्द्र शमशेरकालीन शैक्षिक प्रशासन, प्रयास*, वर्ष १, अंक १, सुर्खेत क्याम्पस (शिक्षा) ।

पौडेल, लेखनाथ (२०५३), *शैक्षिक प्रक्रिया र नेपालमा शिक्षा*, काठमाडौं : आठराई प्रकाशन तेस्रो संस्करण ।

पौडेल, लेखनाथ (२०५३), *नेपालमा शिक्षाको विकास*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

बेल्बासे, नारायणप्रसाद र अन्य (२०७४), *शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय आधार*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।

भट्टराई, होमनाथ र जि.सी., कृष्णबहादुर (२०७४), *शिक्षाका आधारहरू*, काठमाडौं : जुपिटर प्रकाशन ।

रेग्मी, देवराज (२०४६), *नेपालको शैक्षिक निरीक्षण व्यवस्था*, काठमाडौं : चन्द्रेश्वरी छापाखाना ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०६८), *नेपालमा शिक्षाको इतिहास*, काठमाडौं: मकालु प्रकाशन गृह ।

Linda, G. (1991, September). www.geographic.org. Retrieved January 12, 2021, from photius.com/countries/nepal/society/nepal_society_education_under_rana~10106.html Report of NNEPC, Monograph Kathmandu (2011),

नेपालको शैक्षिक विकासमा राणा प्रधानमन्त्रीहरूको भूमिका

Sharma, Gopinath (1990), *The Impact of Education During the rana period in Nepal, Himalaya, the Jurnal of the Association for Nepal and Himalayan Studies* 10(2), Retrived from <http://digitalcommons.macalestl.edu>